

A cigány népesség Magyarországon a 20. század első felében

A Magyarországon élő cigány közösségek számára a 20. század 1893-ban kezdődött. Ekkor, hiszen ebből az évből származik a cigányok történetének talán egyik legfontosabb dokumentuma, annak az összeírásnak az adatai, amelyből a legpontosabb adatokat ismerhetjük a romák társadalomtörténetére vonatkozólag. Az összeírást, amelyet az első „cigánykutatásnak” is tekinthetünk, az 1892-ben hivatalba lépett Hieronymi Károly belügyminiszter rendelte el, és megbízta a Statisztikai Hivatalt az összeírás elvégzésével, Hermann Antal pedig az adatok feldolgozására kapott lehetőséget. A munka alapvető célja a népesség megnövekedett számú, korabeli szóhasználatú „kóbor” cigányok számának megismerése volt, de az alkalmat felhasználták arra is, hogy a már társadalmi értelemben teljesen beolvadtak tekintett, legfeljebb antropológia értelemben megkülönböztethető cigány emberek körülményeit is megismerjék.

A 19. századot végig kísérő, majd a század második felében felerősödő bevándorlási hullám miatt a politikai vezetés jól érzékelte a cigányok megnövekedett létszámát. Az összeírás szerint a cigányok száma 1893-ban 274.940 volt, de mivel kimaradt Budapest, illetve néhány nagyobb város az adatfelvételtől, Hermann kerekén 280 ezerre teszi a teljes létszámot.² (Becslések³ szerint, a mai országterületen hozzávetőlegesen 65 ezer cigányember élhetett.) Előzményként érdemes megemlíteni, hogy az 1850. évi népszámlálás szerint a "jogi népességben" a cigányok száma 140 ezer, az 1857. évi népszámlálás szerint a "honos népességben" 143 ezer,⁴ az 1890-es népszámlálás szerint a cigány anyanyelvűek száma pedig 91 ezer volt,⁵ bár ez utóbbi egyáltalán nem vette figyelembe a már nyelvileg

¹ A tanulmány alapjául szolgáló kutatást a Bólyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

² A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Budapest: Atheneum R. Társulat Könyvnyomdája, 1895 (Reprint kiadás, é.n.)

³ Ezt az adatot vélelmezi Kemény István is az általa szerkesztett könyvben: A magyarországi romák. Budapest: 2000. Press Publica kft. 11.o.; valamint Mészáros Árpád-dr. Fóti János: A cigány népesség jellemzői Magyarországon. Statisztikai Szemle 1996/11. sz. 909-910.o.

(http://www.ksh.hu/statszemle_archive/viewer.html?ev=1996&szam=11&old=30&lap=22) illetve. Pomogyi László: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon. Osiris-Századvég, Bp. 1995. 11 o. is.

⁴ Az 1850. és az 1857. évi népszámlálás. Budapest: 1993, KSH. 60-69. o.

http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statiztika/nepszamlalas/1850_1857.evi_nepszamlalas.pdf

⁵ A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Budapest: Atheneum R. Társulat Könyvnyomdája, 1895 (Reprint kiadás, é.n.) 18. o..

asszimilálódottakat. Mindezek után Hermann elemzésében joggal nevezi meglepőnek a cigányok megnövekedett létszámát, hiszen fél évszázad alatt számuk hozzávetőlegesen a duplájára emelkedett. Mivel Kemény István is rámutatott,⁶ hogy ebben az időszakban a cigányok természetes szaporodása nem lehetett nagyobb, mint az ország többi lakosáé (1890-ben a 14 éven aluli gyerekek aránya a cigányoknál 37 %, az egész országban pedig 36,6% volt), okkal feltételezhetjük, hogy erre az időszakra esett a bevándorlási hullám egyik tetőzése.

Az ezt az időszakot követő évtizedekből azonban nem maradtak fenn megbízhatónak mondott adatok a cigányok számát illetően. A következő népszámlálás az 1941-es volt, amelyik az anyanyelv mellett a nemzetiségre vonatkozó kérdést is feltett. (Természetesen nem a cigányok, hanem az I. és II. bécsi döntés miatt kialakult új helyzet miatt.) Az 1941-es népszámlálás hivatalos adatai szerint cigány anyanyelvűnek volt tekinthető 57.776 fő, cigány nemzetiségűnek pedig 74.374 fő.⁷ Az előzmények ismeretében azonban valószínűsíthető, hogy a közölt adatok alapján nem tudunk hiteles képet adni a két világháború között Magyarországon élt cigány lakosság létszámáról. Ezt támasztja alá például Karsai László kutatása is, aki az 1980-as években átnézte az 1941-es népszámlálás budapesti személyi lapjainak egy részét, és arra a megállapításra jutott, hogy például a IX. kerületi cigányzenész családok magukat mind magyar anyanyelvűnek és magyar nemzetiségűnek vallották.⁸ Így kénytelenek vagyunk becslésekre hagyatkozni. 150 ezresre teszi a cigányok számát ekkor a csendőrség,⁹ és 200 ezer körülire a hatósági orvosok összeírása.¹⁰

Az 1893-as adatfelvételtől ismereteket szerezhethünk az anyanyelvi csoportokra és a nyelvismeretre vonatkozólag is. Ez azért fontos, mert Kemény és mások kutatásai alapján az ebben a kategóriában meglévő különbségek jelzik egyrészt az asszimiláció, a beolvadás fokát, valamint segít megértenünk a különböző cigány csoportok tagozódását is. Így közismert tény, hogy a cigányok első csoportjai a 15. századtól érkeznek hazánk területére és az évszázadok alatt, de nem kevésbé a felvilágosult abszolutista uralkodók politikájának következtében a 19. századra erős kulturális asszimiláción mennek keresztül. Elvesztik cigány anyanyelvüket és magyar anyanyelvűvé válnak, illetve meghatározott foglalkozási területeken dolgoznak. A

⁶ Kemény im. 12. o.

⁷ Az 1941-es népszámlálás. Budapest: 1979. KSH Könyvtár.

⁸ Karsai László: A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945. Budapest: 1992. Cserépfalvi kiadása. 22. o.

⁹ A néma nyomozás köréből. In: Csendőrségi Lapok, 1944. május 15. 310. o.

¹⁰ Orvosi Hírlap, 1943. július 24. és 1943. augusztus 7. Idézi: Karsai im. 23. o.

romungrónak, vagy „magyar cigánynak” is nevezett csoport tagjai közül kerülnek ki a zenészek gyakorlatilag teljes egészében, illetve a fémmunkával foglalkozók és az építőiparban dolgozók többsége. Ezeket az adatokat tükrözik tehát az 1893-as összeírás során tapasztaltak is. Így például 17 ezer volt a zenészek száma, valamint a közel 34 ezer iparos cigány férfi 80 %-a állandóan letelepedett életmódot folytatott, és alig több, mint 5 %-uk volt vándornak tekinthető. A megközelítőleg 12%-ot jelentő „egyhelyben huzamosabb ideig tartózkodás” pedig a megélhetéshez kötődő, időszakos vándorlást, az ún. „vándorköröket” jelentette, a szolgáltatások meghatározott időszakonként történő felajánlását egy bizonyos területen. De ehhez a csoporthoz tartozott többségében az 1983-ban összeírt közel 65 ezer mezőgazdaságban, cselédként, napszámosként, alkalmi munkásként dolgozók tömege is.

A nyelvileg és kulturálisan kevésbé asszimilált, a később Erdős Kamill által is leírt,¹¹ bomló nemzeti csoportban élők, amelyek egy része még rövid ideig vándorló életmóddal próbálkozott, jelentették a 18. századtól kezdődően először lassan, majd a 19. század második felétől egyre intenzívebb módon bevándorló más csoportokat. Nagyobb részüket alkotta az ún. „oláh cigány” csoport, melynek tagjai ebben az időben még cigány anyanyelvüket megőrizve érkeztek Magyarországra, foglalkozási viszonyaik tekintetében jellemző módon megtalálható voltak esetükben a különböző kereskedelmi tevékenységek, illetve iparos foglalkozások. A másik csoport pedig a „beásnak” nevezett és ezen belül is több alcsoportra tagozódó közösséget jelentette, amelynek tagja viszonylag egy tömbben telepedtek le a dél-Dunántúlon és közöttük meghatározó foglalkozási típussá a famegmunkálás különböző formái váltak. Az anyanyelvük ebben az időszakban a román nyelv archaikus változata volt, így őket az összeírások „román cigányként” is említi.

Mindezek alapján elmondható, hogy a 20. század fordulóján a cigányság meglehetősen összetett csoportot alkotott Magyarországon. Egyes csoportok különböző történeti múlttal, nyelvi hagyományokkal, szokásrendszerrel, és nem utolsósorban, nem egyenlő távolságra voltak az akkori magyar társadalomtól és ez nyilvánvalóan befolyásolta az integráció lehetőségeit is. A politikusokat elsősorban, miként az összeírás elrendelésének céljai között is szerepelt, a kóborlók, vándorlók, le nem telepedettek, mint a közigazgatásnak kihívást jelentő csoportok érdekelték. Ebből a kategóriából azonban alig kilencezer főt, a huzamosabb ideig egyhelyben tartózkodók közül pedig 20 és fél ezer főt regisztráltak, tehát a várttal ellentétben

¹¹ Erdős Kamill: A magyarországi cigányság. Békéscsaba: 1958. In: Erdős Kamill cigánytanulmányai. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványa, Békéscsaba 1989. 42-56.

a többség már teljesen letelepedettnek tekinthető ebben az időszakban is. Igen magasnak mondható a zenész és iparos cigány emberek száma is, akiket gazdasági kényszerűségből, ha be- nem is, de elfogadott, megtűrt a magyar társadalom.

A második világháborúig tartó évtizedekben az itt felvázolt folyamatok egyre inkább az asszimiláció irányába hatottak. 1945-ig a cigányok gyakorlatilag teljesen letelepedtek, egynémely oláh cigány csoportról jegyezték fel, hogy még ebben az időben is vándoriparosként próbálták megélhetésüket biztosítani. A nyelvi asszimiláció is fokozatosan zajlott, egyre nagyobb arányban váltak magyar anyanyelvűvé az országban lakó romák. Gazdaságilag azonban egyre nehezebb helyzetbe kerültek ezek a csoportok. Amíg a 19. század végén, a 20. század elején a hagyományosnak mondott cigány mesterségek a magyar ipar fejletlensége miatt szükségesek és nélkülözhetetlenek voltak különösen a vidéki magyar társadalom számára, addig a két világháború között fokozatosan fejlődő gyárpar, a tömegtermelés kialakulása fokozatosan ellehetetleníti a megélhetésnek ezt a formáját. A fejlődéssel lépést tartani azonban csak azoknak volt esélye, akik régebb óta, integráltabban éltek a társadalomban. Az új bevándorlók és a váltani nem tudók nagyon gyorsan a társadalom legmélyebb rétegeiben találták magukat, és néhány évtized alatt a cigányság döntő többsége került ebbe a helyzetbe. *„Az alsó réteg szubkultúrájának néhány jellegzetességét is rögzítettük: alacsony jövedelem, magas gyerekszám, szociális szempontból elfogadhatatlan lakások, villannyal, ivóvízzel való ellátottság kedvezőtlen mutatói, a felnőttek iskolázottságának alacsonyabb szintje”* – állapítja meg Kemény István még 1971-ben is a két világháború között kialakult helyzet következményeit.¹²

Politikai és társadalmi megnyilatkozások a cigányok ügyében

A cigányok ügye a politikusokat leginkább csak a közigazgatást megzavaró kóbor cigányok vonatkozásában érdekelte. A korszakban születő jogszabályok egyes rendelkezései ugyan nem utalnak közvetlenül a cigányokra, de alkalmazásuk során a kóbornak tekintett emberek esetében a cigányokra is vonatkoztathatók voltak. Így akár az 1876-ban a közegészségügyről szóló rendelkezés, vagy az 1879-ben elfogadott kihágási törvény is kapcsolható volt a kóborlás megakadályozásra indított intézkedésekhez. A legfontosabb, nedvesítetten a cigányokra vonatkozó rendelkezés az 15.000/1916. számú BM rendelet¹³ volt, amely a

¹² Kemény István: A magyarországi cigány lakosság. Valóság, 1974. 1. 63-72. o.

¹³ A m. kir. belügyminiszter 1916. évi 15.000. eln. számú rendelete, a kóbor (sátoros) cigányokról <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1916&pg=443&l=hun>

sátoros, kóborló cigányok összeírásáról, felkutatásáról intézkedett és kizárólag a vándorlást folytatókra vonatkozott.

Ez volt az a rendelet, amely meghatározta a kor közigazgatásának viszonyulását a cigánykérdéshez. Az alapvető problémának a közigazgatásba azonban azt tekintették, hogy a háború idején a kóbor cigányok kivonják magukat a katonáskodás és az adózás alól. Ezért meghatározták a legfontosabb intézkedéseket. Definiálták, hogy ki is tekinthetők kóbor cigánynak (*kóbor cigány, aki nem tudja bizonyítani, hogy van lakóhelye*), mit kell tenni azzal akinek van lakóhelye de nem ott tartózkodik (*hazatoloncolni szükséges*), a hadsereg igényeire is tekintettel voltak (*igavonó állatok elvétele és a hadseregnek történő átadása*), valamint a közigazgatás igényeit is igyekeztek kiszolgálni (*cigányigazolvány kiadás minden 12 évét betöltött személynek*).

Ehhez a rendelethez kapcsolódik a 84.471/1916. BM rendelet, amely a „*A kóbor cigányok gyermekeinek állami menhelyeken való elhelyezéséről*” címet viseli.¹⁴ Ez a 7 éven aluli gyermekek állami gondoskodásba vételét írta elő. Ezzel vélték megakadályozni a kóborló életmód újratermelődését.

A kor másik fontos, meghatározó intézkedése a 257.000/1928. B.M. körrendelet, amely „*A kóbor cigányok hatékonyabb megrendszabályozásáról*” címet viselte. Ez alapvetően a kóbor cigányokra és más hasonló elbírálás alá esőkre vonatkozott, a közrend, a közbiztonság és a közegészségügy védelme érdekében. Következménye évtizedekre meghatározó volt, hiszen meghonosodik az évente két alkalommal megtartott cigányrazzia intézménye.

A politikai kérdések eldöntésére szolgáló központi helyen, az országgyűlésben igen keveset foglalkoztak a cigányok ügyével. Általában csak valamilyen kirívó, a társadalom működését jelentősen megzavaró esemény kapcsán került előtérbe a cigánykérdés. A 20. század elején a leginkább említésre méltó Samassa János interpellációja volt a dánosi rablógyilkossághoz¹⁵ kapcsolódóan: „*Szándékoznak-e a miniszter urak az oláh czigányok szigorú és végleges megrendszabályozása tárgyában a legrigorózusabb törvényes intézkedéseket megtenni, s addig is, mivel e kérdés megoldása több nehézségbe ütközik, míg törvényben végleg szabályozható, tekintve azonban azokat a végzetes és veszedelmes állapotokat, mely a közt*

¹⁴ Uo.

¹⁵ Az ügyről például: <http://www.reformatus.hu/mutat/8492/>

*fenyegeti e vándor rablógyilkosok minden útvonalán, hajlandó-e különösen az igazságügy-miniszter úr a magyar korona országainak területére rájuk a statáriumot kihirdettetni?"*¹⁶

Polónyi Géza igazságügy miniszter válaszában bár alapvetően egyetértett a képviselő helyzetértékelésével, de megítélése szerint nem volt törvényi lehetősége a statárium kihirdetésére.

Ezek után évtizedekig nem foglalkozott az országgyűlés a cigányok ügyével. Később a zsidótörvények vitájában került újra elő a parlamentben a cigánykérdés. Drózdly Győző, Gesztelyi Nagy László, majd Orsós Ferenc fajkutató próbálta meggyőzni a Felső Házat a cigány-magyar vérkeveredés megtiltásának szükségességéről.

A deportálásokhoz vezető utat azonban a közvéleményt befolyásolni próbáló, a közigazgatás alsóbb szintjén dolgozó emberek készítették elő. Ilyen volt Például Barabás Péter gyermekvédelmi szakértő, aki mint kifejtette véleményét 1911-ben: *„A vándorcigány-gyermekek már csecsemő korában állami gondozásba kell venni s 15 éves koráig a gyermekmenhelyek oltalma alá kell helyezni.”*¹⁷ Másrészt Endre László, radikalizmusáról ismert személyként már 1934-ben kifejtette: *„A cigánykérdés megoldása elsőrendű állami feladat. Az egész ország kóborcigányait az ország megfelelő pontjain, ahol baraktáborok vagy internáló táborok már voltak, koncentrációs táborokba kell gyűjteni, gyermekeiket kivétel nélkül erre a célra rendelt külön menhelybe vagy épületbe beutalni, esetleg teljesen megbízható vidékeken földműves családokhoz egyenként kiadni s a cigányok munkába állítását a fentemlített táboron belül megkísérelni. Erre megfelelő apparátust és igazgatást lehet biztosítani.”*¹⁸

Hasonlóan gondolkodott Gesztelyi Nagy László is 1940-ben, aki kifejtette: *„Az eddigi intézkedések főhibája az volt, hogy a kérdés megoldásánál az emberies gondolkodás, a kesztyűs kézzel való bánás, a humanitás vezette az intézkedésre hivatott tényezőket akkor, amikor a legkíméletlenebb intézkedésre lett volna szükség; nem lehet a kérdés végleges megoldását remélni, ha a szív hangjára, a szív érzelmeire hallgatunk.... A kóbor cigányokat koncentrációs munkatáborokba kell összegyűjteni, munkára kényszeríteni, további*

¹⁶ In: Mezey Barna, Pomogyi László, Tauber István: A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/a_magyarorszag_i_ciganykerdes_dokumentumokban/pages/008_ciganyugy.htm

¹⁷ In: Mezey Barna, Pomogyi László, Tauber István im.

¹⁸ In: Mezey Barna, Pomogyi László, Tauber István im.

szaporodásukat feltétlen megakadályozni. Ha munkát végezni nem akarnak, ennek kikényszerítésére a legszigorúbb eszközöket kell alkalmazni, vagy hasznos és munkás egyede lesz a társadalomnak, vagy elpusztul. ... Hasonló eszközökkel kell a cigánynőket és leányokat táborokba összegyűjteni, munkára kényszeríteni, mint a férfiakat, legalább is egyelőre annyi munka végzésére szorítani, amely fenntartásukat biztosítja, hogy létfenntartási költsége ne legyen a dolgozó társadalom terhe.”¹⁹

Az itt idézett nagyobb lélegzetű megnyilatkozások mellett a korszak két szakterületén zajlott még, gyakran erősen szélsőséges megközelítésben vita és megoldási javaslatok keresése a „kóborcigány-kérdés” ügyében. Egyrészt a körorvosok a Népegészségügy című lapban jutnak el az 1940-es évben egészen a sterilizálás gondolatáig. Másrészt a Csendőrségi Lapok állandó témájaként van jelent a cigányok elleni harc. Valószínűsíthetőleg ezek a több évtizedet átívelő, gyűlölködő gondolatok is hozzájárultak ahhoz, hogy 1944 nyarától a közigazgatás alsóbb szintjein kezdeményezték először a cigánykérdés „zsidó módra” történő megoldását. Először munkásszázadokat szerveztek, majd gyűjtőtáborokba történő összeszedés után megindultak a menetek a koncentrációs táborokba. A deklarált cél a kóbor cigányok „kiiktatása” volt a társadalomból, de mivel ilyen embereket ebben az időben gyakorlatilag már nem találtak, teljesen letelepedett közösségek deportálásával teljesítették a feladatot. A történettudományban régóta zajlik már vita a holokauszt roma áldozatainak számáról. Pontos adatain nincsenek, de valószínűleg jó néhány ezer cigány ember esett áldozatául a náci népirtásnak Magyarországon is.

Következtetések

Az elmondottakat összegezve látható, hogy a 20. század első felében a Magyarországon élő cigány közösségek tagja nem rendelkeztek sem olyan gazdasági-, sem olyan társadalmi státusszal, ami miatt, a zsidó származású népességhez hasonló, szisztematikus üldözésnek lettek volna kitéve. Az viszont bizonyosnak látszik, hogy a „későn érkezés” és az ebből következő alacsonyabb társadalmi integrációs szint miatt igazából komolyan vehető embereknek sem tekintették a cigányokat. Legfeljebb olyan problémának, amely megzavarhatja a közigazgatás szabályos működését. Ebből következőleg a megsemmisítő táborokba történő deportálások is csak 1944 nyarától, a német megszállás után kezdődtek el. Ez viszont nem ad felmentést a magyar politikai- és közigazgatási elitnek a több évtizeden

¹⁹ In: Mezey Barna, Pomogyi László, Tauber István im.

keresztül zajló, kirekesztő, a gyűlöletet a társadalmi tudatba beépítő gondolkodása miatt. Nélküle valószínűleg nem lett volna roma holokauszt sem.

A bemutatott időszak mának szóló, legfontosabb üzenete az, hogy a társadalom peremére szorított, mélyszegénységben élő, akár roma, akár más közösségek, problémaként jelentkeznek a társadalom számára gazdasági, közigazgatási, közbiztonsági és napjainkban talán már emberjogi szempontból is. Jelenleg Magyarországon a cigány közösségekkel kapcsolatos negatív vélekedések jelentik a közös nevezőt a társadalom széles rétegeiben és a politikában is, a „népfrontos” egymásra találás példáit. Azonban a kérdés politikai jelszavak szintjén történő megközelítése, a leszakadástól és státuszvesztéstől félő más társadalmi rétegek bátorítása, de akár csak a közbeszéd ilyen irányba fordulásának eltérése a gyűlölködésre és a kirekesztésre, elveti a magját az egyszer esetlegesen bekövetkező szélsőséges megoldásoknak. Akkor is, ha mindenki azt mondja: ez már soha nem történhet meg.